

Кислий А. О.
(Україна, м. Чернігів)

РАДЯНСЬКА ІДЕОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Важливим аспектом формування сучасного українського суспільства є вирішення питання взаємодії Церкви та держави, гармонійне поєднання релігійних і національних чинників в їх перспективі та з точки зору історичної ретроспективи. Питомою вагою процесів націє- і державотворення є маніфестація своєї ідентичності за допомогою релігійних символів. Відповідно, визрівання громадянського суспільства в Україні сприяло динамічному відродженню й активізації релігійного життя та актуалізувало науковий інтерес до вивчення особливостей державно-церковних відносин у радянський період.

У Радянському Союзі виникла справді унікальна ідеологічна модель державно-церковних відносин. В її основу лягли ідейно-світоглядні розходження між релігійними (християнськими) і державними (соціалістичними) ідеями щодо ролі Церкви у суспільному розвитку. Радянська ідеологія та політика у релігійній сфері докорінно відрізнялася від політики авторитарного (Франко) та навіть фашистського (Муссоліні) і нацистського (Гітлер) режимів. Не дивлячись на встановлення суцільного контролю над Церквою й отримання від неї беззастережної підтримки, вони не передбачали абсолютного викорінення релігії із суспільної сфери. Радянський «квазірелігійний експеримент» полягав не лише у знищенні релігій, а у виробленні такої ідеології, що мала всі ознаки нової релігії з її комуністичною апологетикою, культовими практиками та атрибутами. Вона конструювалася великою мірою в телеологічному форматі, який повинен був «зняти» потребу в традиційних релігійних запитах. В партійних документах та офіційній ідеології можна знайти також есхатологічну концепцію, і своїх «святих», і «святе передання», і псевдо-сакральну ієрархію, і святково-обрядовий цикл, і визнання лише власних істин та нетерпимість до будь-яких інших.

Амплітуда ідеологічних коливань у Радянському Союзі була досить відчутною. Вона з певною послідовністю реалізовувалась від кривавого терору, який призвів до знищення десятків тисяч священників та мирян, до ідеї власної релігійної системи. У

найбільш загальних виявах така модель проявилась у тотальному контролі сфери релігійної життєдіяльності вірних, майже цілковитого унеможливлення культової практики, репресій релігійних діячів тощо. Звичайно ідеологічна мета вимагала створення ефективного державного механізму для ліквідації «релігійних забобон» та впровадження у життя марксистсько-ленінських постулатів соціалістичного будівництва. Релігія та релігійні організації довгий час вважались єдиною контрреволюційною силою, що здатна впливати на маси, і тому держава виділяла значні ресурси на розроблення і проведення політики державного « наукового атеїзму». В історії це був один із прикладів того, як влада намагається опікуватись світоглядною, досить глибокою за своєю суттю, проблематикою.

Радянський режим, за всіх його добре відомих характеристик, першочергово намагався зламати православ'я, спрямувавши свої сили проти Російської (Руської) православної церкви. Відвертий терор і свавілля, які були застосовані до єпископату, духовенства і мирян, позиціонувалися на особистих закликах «вождя революції» Леніна придушити спротив духовенства, використовуючи розстріли до тих пір і стільки, щоб це не було забуто впродовж багатьох десятиліть.

В основі державно-церковних відносин було жорстке відокремлення церкви від держави та використання церкви більшості як інструменту для державної легітимізації. Оскільки взаємини Церкви і держави завжди мали суттєве значення для розвитку суспільства, то Православну церкву небезуспішно намагалися трансформувати на ідеологічний придаток державно-партійного апарату. Внаслідок утиску Церкви, чисток серед священства, корекції богословської думки, підтримки цілковито лояльних ієрархів на провідних посадах влада мала певні успіхи в цій справі. Релігія обмежується відведеним для неї гетто, а релігійні організації ставляться під цілковитий контроль та, по можливості, використовуються для досягнення цілей радянської ідеології. Це дозволяє перетворити РПЦ та інші релігійні інституції на достатньо ефективно знаряддя власної внутрішньої та зовнішньої політики.

Політика, яка проводилась Москвою в різних республіках, великою мірою визначалася характером релігійної культури та практики народів. Революційні події 1917 р. на території України пустили зародки національної ідеї, що частково були реалізована у боротьбі за автокефалію православної церкви. Проголошення у

1921 р. УАПЦ та її діяльність в еміграції разом з іншим християнським світом залишалась атрибутом можливого майбутнього українського суспільства у його релігійному визначенні. З початком Другої світової війни суттєвих змін зазнає модель державних церковних відносин на західноукраїнських землях, де відчутним залишався вплив греко-католицького сегменту. Важливим мотиватором державної релігійної політики тут була боротьба з релігійним підпіллям як «українським буржуазним націоналізмом». Вона проявлялась у формі репресій щодо тих, які висловлювали найменше невдоволення радянською політикою, знищенням священства і мирян, які ідентифікували себе із греко-католицькою чи православною церквою та сформованою у їхньому лоні духовно-культурною традицією.

Регулюючи суспільне життя, радянська держава створила законодавчі рамки функціонування релігії та Церкви. Хоча офіційно законодавчий корпус у сфері «релігійних культів» базувався на підписаному Ленінінм декреті про відокремлення церкви від держави і школи від церкви, його базові принципи мали більш обмежувальний характер для релігійних об'єднань. Невипадково, що ще до проголошення незалежності України влада ухвалює рішення, які були спрямовані на подолання негативних наслідків радянської державної політики щодо релігії і Церкви. Відносно ліберальні закони молодій державі у сфері свободи совісті зберігали норму жорсткого розмежування церковної та державної сфер і, разом з тим, не могли вирішити проблеми релігії та Церкви в умовах нової соціальної реальності, що стала джерелом досить гострих суперечностей у питаннях національної ідентичності. Зрештою це свідчить про не досконалість нинішніх державно-церковних відносин та взаємин Церкви і суспільства.

Після розпаду СРСР задекларовані в релігійній сфері духовно-моральні цінності, які схвалюються світовими демократіями, мають суттєві розбіжності з реальністю. РПЦ повертає у царину релігійного життя імперські ідеали, при цьому підкреслюючи протиприродність розпаду Радянського Союзу і необхідність повернення східнослов'янських народів у єдину спільноту. Маючи значну підтримку держави, вона залишається могутнім засобом впливу та тиску на православний світ з метою його мобілізації для створення полюсу сили по відношенню до західної «секулярної імперії зла». Інтернаціоналістська риторика РПЦ, що є фактично продовженням радянської ідеологічної конструкції, заступається

великодержавним російським шовінізмом з відчутним його зв'язком із старою російською імперською традицією, де російський народ та Церква має особливий статус.

Нині українське суспільство, яке пройшло через інтенсивний «квазіатеїстичний експеримент», декларує значний попит на віру в Бога, релігійну мораль, демонструє високий рівень довіри Церкві тощо. Релігія та релігійні організації на пострадянському просторі перетворилися на досить серйозних, в порівнянні із західно-європейськими демократіями, акторів соціальної сфери. Зрозуміло, ці роль не однаково, іноді доволі суперечливо сприймається самим соціумом. Очевидно, що Церкві необхідно вести велику роботу для встановлення реального плідного діалогу з суспільством для взаємної користі. Служіння Церкви в радикально інакших соціальних умовах і в інакшому світі не може безмежно спиратись виключно на багатовікову традицію, а зняття державних обмежень поставило перед Церквою необхідність дати, в богословському сенсі, адекватні відповіді на виклики сучасності.

Дослідження радянської партійно-державної ідеології щодо релігії і Церкви свідчить, що сучасні суспільні утворення часто не мають у своїй основі таких монолітних ідеологічних блоків, якими вибудовувала себе радянська система. Успадкований високий рівень взаємозв'язку та тісного переплетіння релігії і Церкви з політикою, значним чином впливає на світосприйняття людини. Ерозія старих цінностей не проходить безслідно, створюючи значний дефіцит маневрів для повноцінного повернення релігії у сферу морально-духовного здоров'я суспільного життя. Різновекторність соціокультурних запитів сучасного суспільства залишає надто широкий простір для нових ідейних концептів розвитку українського суспільства, української нації, продукує нові лінії формування українського соціуму.

Використані джерела

1. Андрусишин Б. І., Бондаренко В. Д. Державно-церковні відносини: історія, сучасний стан та перспективи розвитку Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 387 с.
2. Релігійний чинник у процесах націє- та державотворення: досвід сучасної України [Монографія]. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 272 с.
3. Єленський В. Релігія після комунізму: релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. 419.